

**ZNACZENIE KONCEPCJI SYSTEMÓW
GOSPODAROWANIA W ROLNICTWIE
W ROZWOJU OBSZARÓW O NIEKORZYSTNYCH
WARUNKACH GOSPODAROWANIA**

Barbara Roszkowska-Mądra

Uniwersytet w Białymstoku

Abstrakt. W pracy przedstawiono koncepcję systemu gospodarowania w rolnictwie i jej przydatność do wdrażania nowego modelu rozwoju terenów wiejskich na obszarach ONW. System gospodarowania w rolnictwie (ang. *farming system*) jest pojęciem definiowanym zarówno w sensie rolniczym (węższym), jak i ekonomiczno-rolniczym (szerszym). System gospodarowania w rolnictwie w sensie ekonomiczno-rolniczym jest holistycznym opisem gospodarstwa rolnego pod względem wykorzystania ziemi do produkcji roślinnej i zwierzęcej, rodzaju pozarolniczej działalności gospodarczej oraz poziomu dochodów i życia rolnika wraz z jego rodziną, a także środowiska przyrodniczego, społecznego, ekonomicznego, infrastrukturalnego i instytucjonalnego, które warunkują wymienione rodzaje działalności gospodarczej. Ocena istniejącego zróżnicowania ONW pod względem systemu gospodarowania w rolnictwie oraz wydzielenie najważniejszych typów tych systemów (dokonanie ich typologii) na poziomie gospodarstw lub gmin jest podstawą do opracowywania oraz skutecznego promowania i wdrażania najbardziej adekwatnych kierunków dalszego rozwoju ONW. Taka opcjonalna metoda aktywizacji i wspierania rozwoju ONW, będących najbardziej wymagającą częścią obszarów wiejskich wobec polityki prorozwojowej, służy dobrze efektywnemu stosowaniu unijnych i światowych koncepcji, teorii i paradygmatów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, tj. rozwoju trwałego i zrównoważonego, endogennego i wielofunkcyjnego.

Słowa kluczowe: obszary ONW, system gospodarowania w rolnictwie, koncepcje rozwoju wsi, trwałe i zrównoważony rozwój, rozwój lokalny

WSTĘP

Podstawowym celem polityki Unii Europejskiej wobec obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w rolnictwie (ONW) (ang. *less favoured areas*, LFA) jest podtrzymywanie na nich rolniczego wykorzystania ziemi oraz promowanie i wspieranie zrównoważonych systemów gospodarowania. Jednym z działań w ramach tej polityki są dopłaty wyrównawcze¹, wspierające działalność rolniczą na ONW, przez rekompensatę zmniejszonej renty gruntowej, w stosunku do obszarów o lepszej żyzności gleby.

Podtrzymywanie działalności rolniczej na obszarach ONW ma ogromne znaczenie dla ich zrównoważonego rozwoju. Warunkiem koniecznym do jego realizacji jest odpowiednie kształtowanie występujących tam zróżnicowanych systemów gospodarowania w rolnictwie przez sprawne nimi zarządzanie, obejmujące państwowy interwencjonizm gospodarczy oraz inicjatywy regionalne, lokalne i samorządowe. Do utrzymania żywotności obszarów wiejskich i wspierania występujących na ONW silnie zróżnicowanych systemów gospodarowania w rolnictwie może w pełni przyczyniać się wdrażanie nowego modelu rozwoju terenów wiejskich, wyrażonego w paradygmacie trwałego i zrównoważonego rozwoju wsi (ang. *sustainable rural development*). Jego cele są spójne z celami gospodarowania na obszarach ONW [van der Ploeg i Renting 2000, Adamowicz 2005, Hałamska i Śpiewak 2008, Roszkowska-Mądra 2008]. Koncepcja zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego jest „konstytucyjną normą rozwoju Polski, obowiązującą we wszystkich obszarach gospodarki i wszelkich płaszczyznach strategicznego planowania” [Adamowicz 2005].

Celem opracowania było przedstawienie koncepcji systemów gospodarowania w rolnictwie i jej przydatności do wdrażania na obszarach ONW nowego modelu rozwoju terenów wiejskich. Takie podejście wynika z dużego zróżnicowania uwarunkowań przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych oraz poziomu i charakteru rozwoju gospodarczego w obrębie obszarów ONW, co potwierdzają wcześniejsze badania przeprowadzone przez autorkę niniejszego opracowania [Roszkowska-Mądra i in. 2006]. Ocena istniejącego zróżnicowania ONW oraz wydzielenie najważniejszych typów systemu gospodarowania w rolnictwie (dokonanie ich typologii) jest podstawą do opracowywania oraz skutecznego promowania i wdrażania kierunków ich dalszego rozwoju. W ten sposób kierunki rozwoju ONW i możliwie najlepsze sposoby ich realizacji mogą być dobrze dopasowane do każdego z wydzielonych typów systemu gospodarowania. Taka metoda aktywizacji i wspierania rozwoju ONW, jako części obszarów wiejskich specjalnej troski, jest bardziej efektywna niż interwencjonizm jednolity [Dixon i in. 2001, Riedel i in. 2002, Ruben i in. 2007, Ruiz i in. 2008]. Pozwala ona możliwie skutecznie wdrażać postęp gospodarczy, zgodnie z koncepcjami, teoriami i paradygmatami rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Służy także poprawie spójności społeczno-ekonomicznej obszarów ONW z obszarami o korzystniejszych uwarunkowaniach rozwojowych.

---

¹ Dopłaty wyrównawcze są działaniem funkcjonującym na obszarach o niekorzystnych warunkach do prowadzenia produkcji rolniczej (ONW) od lat siedemdziesiątych minionego wieku.

ISTOTA I WYDZIELANIE SYSTEMU GOSPODAROWANIA W ROLNICTWIE

System gospodarowania w rolnictwie (ang. *farming system*) jest pojęciem definiowanym zarówno w sensie rolniczym (węższym), jak i ekonomiczno-rolniczym (szerszym). System gospodarowania w rolnictwie w sensie ekonomiczno-rolniczym jest holistycznym opisem gospodarstwa rolnego lub jednostki obszarowej (np. gminy) pod względem wykorzystania ziemi do produkcji roślinnej i zwierzęcej (systemu produkcji rolniczej), rodzajów pozarolniczej działalności gospodarczej oraz poziomu dochodów rolnika wraz z jego rodziną (rolniczego gospodarstwa domowego), a także środowiska przyrodniczego, społecznego, ekonomicznego, infrastrukturalnego i instytucjonalnego, które warunkują wymienione rodzaje działalności [Dixon i in. 2001, Riedel i in. 2002, Ruiz i in. 2008].

Za główne składniki uwarunkowań systemu produkcji rolniczej oraz działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich, a zwłaszcza na ONW, uznaje się zwykle potencjał rolniczy (kapitał przyrodniczy), tj. czynniki przyrodnicze produktywności rolniczej (jakość gleb, warunki klimatyczne, rzeźba terenu, warunki wodne itp.), czynniki społeczne (gęstość zaludnienia, struktura demograficzna i jej trend, wykształcenie, dziedzictwo kulturowe), czynniki ekonomiczne (dostęp do rynków zaopatrzenia i usług dla rolnictwa, zbytu produktów rolnych, a także do rynków pracy poza rolnictwem), infrastrukturę społeczną i techniczną oraz czynniki instytucjonalne (normy prawne, społeczne i administracyjne, rządowe i samorządowe decyzje polityczne, doradztwo fachowe, system informacyjny) [Pender 2004, Ruben i in. 2007].

Występujące na danym obszarze wiejskim typy systemów gospodarowania w rolnictwie wyróżnia się na podstawie klasyfikacji gospodarstw lub jednostek administracyjnych (głównie gmin) na grupy jednorodne pod względem wielu zmiennych, charakteryzujących kompleksowo systemy gospodarowania. Przyjmuje się, że każda wydzielona wielocephowo jednorodna grupa gospodarstw lub jednostek obszarowych jest oznaką istnienia populacji podmiotów gospodarczych (gospodarstw lub jednostek obszarowych), funkcjonujących według pewnego typu systemu gospodarowania, określonego na podstawie średnich poziomów najważniejszych zmiennych, charakteryzujących te systemy w gospodarstwach na rozpatrywanym obszarze wiejskim. Dane dla interesujących zmiennych na poziomie jednostek administracyjnych (głównie gmin) pochodzą przede wszystkim z powszechnych spisów rolnych oraz z różnych systemów informacji, głównie GIS i jego modyfikacji. W przypadku klasyfikacji gospodarstw rolnych dane te są pozyskiwane na podstawie przeprowadzanych badań ankietowych.

Rzeczowy charakter wyróżnionych typów systemów gospodarowania w rolnictwie i ich nazewnictwo określa się na podstawie średniego poziomu analizowanych zmiennych w danej grupie. Nazwy systemów gospodarowania rolniczego nie są określone w formie standardowej (jak systemy rolnicze), jednak często wywodzą swoje nazewnictwo od nazw systemów rolniczych, zasobów przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych, od dominującego rodzaju i struktury działalności rolniczej oraz od rodzaju działalności pozarolniczej prowadzonej przez ludność rolniczą [Dixon i in. 2001, Riedel i in. 2002, Ruben i in. 2007, Ruiz i in. 2008].

Przestrzenna różnorodność systemów gospodarowania w rolnictwie i ich typologia może być rozpatrywana zarówno na poziomie gospodarstw rolnych, jak i jednostek administracyjnych [Dixon i in. 2001, Pender 2004, Ruben i in. 2007, Ruiz i in. 2008].

W klasyfikacji gospodarstw lub jednostek przestrzennych na grupy wielowymiarowo jednorodne (jednorodne jednocześnie pod względem wszystkich badanych zmiennych), służącej do przeprowadzenia typologii systemów gospodarowania w rolnictwie oraz oceny uwarunkowania i wzajemnych relacji między wyróżnionymi typami tych systemów, stosuje się statystyczne metody wielozmienne, zwłaszcza analizę składowych głównych i analizę skupień [Filipiak i Wilkos 1998, Dixon i in. 2001, Ślusarz 2005, Ruiz i in. 2008].

Wyniki klasyfikacji systemów gospodarowania w rolnictwie są przydatne do wyboru adekwatnych, w stosunku do istniejącej rzeczywistości, kierunków rozwoju obszarów wiejskich (szczególnie ONW). Wybór ten jest dokonywany przez administrację państwową i pozarządową, samorządy terytorialne, organizacje zawodowe, służby doradztwa fachowego oraz samych rolników.

UZASADNIENIE POTRZEBY WYDZIELANIA SYSTEMÓW GOSPODAROWANIA W ROLNICTWIE NA ONW

Z dużego zróżnicowania wewnątrzregionalnego, w tym lokalnego obszarów wiejskich [Łojewski i Skinder 2003, Roszkowska-Mądra 2006], a zwłaszcza obszarów ONW, na których występują szczególnie duże utrudnienia w gospodarowaniu, wynika konieczność wsparcia rozwoju ONW oraz wyboru scenariuszy i strategii działań adekwatnych do warunków i typów systemów gospodarowania istniejących na tych obszarach. Niezwykle ważną sprawą jest znalezienie instrumentów skutecznie aktywizujących te obszary oraz zapobiegających pogłębianiu się różnic rozwojowych w stosunku do obszarów o korzystnych uwarunkowaniach rozwojowych.

Unijne zasady delimitacji i typologii obszarów ONW mają charakter jednostronny, są bowiem oparte na nielicznych kryteriach biofizycznych i demograficznych [Institute for European Environmental Policy 2006]. Poziom kryteriów demograficznych przyjętych do wydzielenia ONW sygnalizuje oderwanie ich od rzeczywistej, aktualnej sytuacji². W poszczególnych krajach członkowskich Unii Europejskiej istnieje duża różnorodność w stosowaniu kryteriów delimitacji ONW, co w konsekwencji uniemożliwia ocenę efektywności stosowania tego instrumentu, a co za tym idzie i jego weryfikację. Przyjęte w poszczególnych krajach członkowskich UE kryteria wydzielenia ONW są koniunkturalne i służą głównie, jeśli nie wyłącznie, kierowaniu dopłat wyrównawczych na te obszary. Klepacka-Kołodziejska [2008] wykazała, że zróżnicowanie w zasobach oraz w sytuacji ekonomicznej gospodarstw położonych na ONW nizinnych i poza nimi jest niewielkie, co zdecydowanie podważa poprawność przyjętego w Polsce systemu klasyfikacji ONW nizinnych. Potwierdziły to również badania autorki niniejszej pracy [Roszkowska-Mądra i in. 2006]. Wynika z tego, że kryteria przyjmowane do delimitacji ONW nizinnych nie odzwierciedlają ich lokalnej rzeczywistości i nie są wystarczające do elastycznego stosowania narzędzi politycznych i interwencjonizmu gospodarczego, zwłaszcza na poziomie lokalnym. Wdrażanie adekwatnie różnorodnych kierunków rozwoju obszarów ONW oraz skuteczne instrumenty interwencjonizmu i doradztwo (ang. *demand-led rural development policies*), aktywizujące i wspomagające realizację

² Gęstość zaludnienia na danym obszarze nie jest wskaźnikiem, który umożliwia uwzględnienie trudności w gospodarowaniu rolniczym na tym obszarze.

wytyczonych kierunków ich rozwoju lokalnego, powinno się zatem określać stosownie do tego, jak różnorodne są te obszary [Dixon i in. 2001, Kutkowska 2006, Kukuła 2007, Ruben i in. 2007, Ruiz i in. 2008].

Praktyczne zastosowanie koncepcji systemu gospodarowania w rolnictwie polega na przyjmowaniu wielostronnych kryteriów (wskaźników, zmiennych), charakteryzujących wszechstronnie (wielokryterialnie) warunki gospodarowania oraz sposoby działalności gospodarczej w rolnictwie i pozarolniczej działalności w gospodarstwach rolnych. Z myślą o potrzebach działań prorozwojowych na ONW, zwłaszcza na poziomie lokalnym, powinno się wykonywać typologię systemów gospodarowania w rolnictwie w gminach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (gminach problemowych) w zakresie nie tylko sektora rolniczego, lecz także wielofunkcyjnego charakteru rolnictwa i wsi. Zapewni to możliwość opracowania i wdrażania najbardziej perspektywicznych i prognostycznie pomyślnych kierunków i strategii zrównoważonego rozwoju dla każdego typu systemu gospodarowania w rolnictwie.

PODSUMOWANIE

Istniejące i proponowane na najbliższą przyszłość w krajach członkowskich Unii Europejskiej [Institute for European Environmental Policy 2006] kryteria i sposoby wydziałania obszarów ONW, oparte przede wszystkim na wskaźnikach przyrodniczych i częściowo społecznych, są zbyt jednostronne i ogólne. Są one niewystarczające do odzwierciedlenia rzeczywistego zróżnicowania ukształtowanych na tych obszarach typów systemów gospodarowania w rolnictwie, koniecznego do opracowania możliwie najlepszych kierunków i strategii rozwoju oraz wymaganego interwencjonizmu państwowego i lokalnego, a szczególnie różnych form wsparcia finansowego i doradczego ze strony władz lokalnych i samorządowych oraz organizacji zawodowych, adekwatnych do rzeczywistych utrudnień gospodarki rolniczej i warunków społeczno-ekonomicznych.

Koncepcja wydziałania typów systemów gospodarowania w rolnictwie umożliwia realizację nowego podejścia do rozwoju terenów wiejskich, nazywanego też często nowym „paradygmatem wsi”. Podejście to jest nierozzerwalnie związane z ewolucją Wspólnej Polityki Rolnej, która odchodzi od polityki sektorowej, przekształcając się w politykę terytorialną. Specyfika nowego podejścia do rozwoju terenów wiejskich polega na stosowaniu działań poprawiających warunki prowadzenia działalności gospodarczej i życia na obszarach wiejskich, z jednoczesnym nienaruszaniem środowiska naturalnego, krajobrazu wsi i dziedzictwa kulturowego [Halamska i Śpiewak 2008]. Ponadto podejście to postuluje odejście od odgórnego sterowania polityką na rzecz działań oddolnych według koncepcji rozwoju endogennego i lokalnego oraz powstawanie nowych instytucji różnego szczebla, wspierających nowy model rozwoju wsi³.

W grupie gospodarstw położonych na obszarach ONW, a przynajmniej w ich przeważającej części, powinno się upatrywać podmiotów do realizacji nowej koncepcji

---

³ Więcej na ten temat zob. M. Halamska, R. Śpiewak 2008. Rozwój wiejski – nowa utopia czy konieczność? W: Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej Dylematy i kierunki przemian. Red. M. Drygas, A. Rosner. IRWiR PAN, 393-416; J. van der Ploeg, H. Renting i in. 2000. Rural development: from practice and policies towards. *Theory Sociologia Ruralis* 40 (4).

rozwoju terenów wiejskich w Polsce, ze względu na to, że pokłada ona duże nadzieje w rolnictwie zrównoważonym i ekologicznym, do którego są predestynowane głównie gospodarstwa położone na obszarach ONW. Zaproponowana w pracy koncepcja wydzielenia typów systemu gospodarowania w rolnictwie pozwala na wykorzystanie jej do większego uelastycznienia polityki wobec obszarów ONW, a zwłaszcza na jej stosowanie na poziomie lokalnym, zgodnie z różnorodną rzeczywistością przyrodniczą i społeczno-ekonomiczną.

Typologia systemów gospodarowania w rolnictwie stosowana na obszarach ONW sprzyja wdrażaniu współczesnych idei i koncepcji rozwoju rolnictwa i wsi i czyni je bardziej realnym oraz efektywnym. Do najważniejszych należy koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju (nowego modelu rozwoju wsi), która opiera się głównie na idei rozwoju lokalnego i endogennego, wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa, zróżnicowania funkcji gospodarczych w rolnictwie i odnowy wsi.

LITERATURA

- Adamowicz M., 2005. Zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój rolnictwa a agronomia. *Ann. Uniw. Mariae Curie-Skłodowska Sect. E*, 60, 71-91.
- Dixon J., Gulliver A., Gibbon D., 2001. Farming systems and poverty: Improving farmers livelihoods in a changing world. FAO, World Bank, Rome.
- Filipiak K., Wilkos S., 1998. Wybrane metody analizy wielozmiennej i ich zastosowanie w badaniach przestrzennych. IUNiG, Puławy.
- Halamska M., Śpiewak R., 2008. Rozwój wiejski – nowa utopia czy konieczność? W: Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian. Red. M. Drygas, A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa, 393-416.
- Institute for European Environmental Policy. 2006. An evaluation of less favoured areas measure in the 25 member states of the European Union. IEEP, London.
- Klepacka-Kołodziejka D., 2008. Dopłaty kompensacyjne do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania jako element kształtujący rozwój społeczno-ekonomiczny obszarów wiejskich. W: Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian. Red. M. Dygas, A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa, 157-173.
- Kukuła K., 2007. Z problematyki badań nad strukturą agrarną w Polsce w ujęciu przestrzennym. *Acta Sci. Pol. Oecon.* 6, 19-27.
- Kutkowska B., 2006. Ocena skuteczności wspierania gospodarstw rolniczych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach (ONW) na Dolnym Śląsku. Rap. IUNG-PIB Puławy, 3, 183-194.
- Łojewski S., Skinder Z., 2003. Uwarunkowania ekonomiczno-przestrzenne rozwoju obszarów wiejskich. W: Regionalne uwarunkowania ekonomicznego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. T. 1. Red. A. Czudec. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, 157-165.
- Pender J., 2004. Development pathways for hillsides and highlands: some lessons from Central America and East Africa. *Food Policy* 29, 339-367.
- Riedel J.L., Casaus I., Bernues A., 2002. Sheep farming intensification and utilization of natural resources in a Mediterranean pastoral agro-ecosystem. *Livest. Sci.* 11, 153-163.
- Roszkowska-Mądra B., 2008. Sposoby urzeczywistniania koncepcji zrównoważonego rozwoju na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). *Wiś Roln.* 3, 104-115.
- Roszkowska-Mądra B., Gozdowski D., Mądry W., 2006. Diversity of rural less-favoured areas in Podlasie province, Poland. *J. Centr. Europ. Agric.* 7, 723-730.

- Ruben R., Pender J., Kuyvenhoven A., 2007. Sustainable poverty reduction in less-favoured areas: problems, options and strategies. W: Sustainable poverty reduction in less-favoured areas. Red. R. Ruben, J. Pender, A. Kuyvenhoven. CAB International, Wallingford, 1-61.
- Ruiz F.A., Castel J.M., Mena Y., Camúñez J., González-Redondo P., 2008. Application of the technico-economic analysis for characterizing, making diagnoses and improving pastoral dairy goat systems in Andalusia (Spain). *Small Rum. Res.* 77, 208-220.
- Ślusarz G., 2005. Studium społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich w świetle zagrożenia marginalizacją na przykładzie województwa podkarpackiego. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.
- van der Ploeg J., Renting H., 2000. Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociol. Rural.* 40, 391-408.

IMPORTANCE OF FARMING SYSTEM CONCEPT IN DEVELOPMENT OF LESS FAVOURED AREAS

Summary. In the paper a concept of farming system in the term of agricultural economics is presented and its usefulness to adopting the new model of rural development on less favoured areas (LFAs) is discussed. Farming system is defined as a holistic description of a farm (or a rural area unit) with respect to agricultural land use (crop and animal production), non-agricultural activities and all determinants of the diverse activities including natural conditions, socio-economic environment, infrastructure and institutions. Evaluation of diversity in farming systems existing on LFAs and their typology is a basis to discuss and arrange most efficient pathways of LFA development and promoting them at the local level. Such an approach to supporting and promoting development of LFAs, being the most sensitive for agricultural and rural policy among rural areas, is specially useful and effective for implementation of concepts, theories and paradigms like sustainable rural development, endogenic development as well as agricultural multifunctionality and diversification of farm activities.

Key words: less favoured areas (LFAs), farming system, theories of sustainable rural development, local development

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 15.04.2009

Do cytowania – For citation: Roszkowska-Mądra B., 2009. Znaczenie koncepcji systemów gospodarowania w rolnictwie w rozwoju obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania. J. Agribus. Rural Dev. 3(13), 197-203.